

Георги Дончев

ЧУДОТВОРНИТЕ ИКОНИ НА ЗОГРАФСКИЯ МАНАСТИР

Georges Dontchev

LES ICÔNES MIRACULEUSES DU MONASTÈRE DE ZOGRAPHE

Abstract: Parmi l'énorme héritage d'icônes du monastère de Zographe du Mont Athos, en Grèce, ses icônes miraculeuses sont d'une importance spiratuelle, historique et culturelle non seulement pour monastère de Zographe et le Mont Athos, mais d'une façon générale pour la Chrétienté Orthodoxe. Elles présentent un intérêt non seulement du point de vue culture, esthétique et d'histoire d'art, mais sont en même temps un centre d'attraction de pèlerinage et de vénération d'un grand nombre de pèlerins bulgares et de tout le monde orthodoxe.

Quand on parle d'icônes miraculeuses, il faut souligner que toute icône en son essence est miraculeuse à une condition bien sûr, que l'on ait une foi assez forte, pour le constater. Il y a des icônes que l'on définit comme miraculeuses à cause du fait qu'il en coulent des larmes, du sang ou d'huiles saintes. D'autre part, l'épithète "miraculeuse" est attribuée aux icônes, liées aux récits où d'une manière inexplicable elles répondent aux prières des fidels, les guérissent, les sauvent, viennent les aider, mais d'une façon inimitable et qui échappe à la logique humaine.

Un nombre impressionnant d'icônes miraculeuses se trouvent dans les monastères du Mont Athos. Elles sont d'une grande importance non seulement dans l'histoire des monastères à travers les siècles, mais certaines jouent un rôle important décisif dans le service religieux de tous les jours. D'autres encore, ont un rôle prépondérant dans la foundation et le nom du monastère.

Dans le monastère de Zographe il y a six grandes icônes miraculeuses. Trois d'entre elles sont consacrées à St. Georges et trois à la Vierge. Les icônes de St. Georges sont: St. Georges Acheiropoiitos, St. Georges de l'Arabie et St. Georges de Moldavie. Les icônes de la Vierge sont: St. Vierge Proagellomeni, St. Vierge Epakoousa et St. Vierge Esfagmeni.

L'icône la plus vénérée et la plus importante est cette de St. Georges Acheiropoiitos. D'après la légende c'est l'autoportrait de St. Georges lui-même, ce qui explique le nom de monastère Zographe, ce qui en grec signifie "peintre". Elle présente un très grand intérêt avec ses qualités artistiques au même titre que l'autre icône de St. Georges de l'Arabie. Cette dernière icône de son côté est a double face et présente un grand intérêt avec la très rare representation de St. Archange Michel à cheval.

Keywords: *icône miraculeuse, icônonographie, ornamentation, composition, monastère, catholicon, naos, proskinarium.*

Иконата е емблематичен за православно християнство култов обект. Религиозните практики, структурирането на сакралното пространство в православния храм, ежедневните или празничните служби в православно вероизповедание са немислими без участието на иконите като основен посредник между вярващия и Бога, светеца или свещеното събитие. Но извън това, съществуват особено почитани икони, за които се счита че притежават специфична чудотворна мощ и които, поради това, са наричани *чудотворни*. В средните векове именно те се обявяват за важни държавно-религиозни символи, своеобразни паладиуми, даряващи защита и покровителство, както на цяла империя (Византия)

или царство (България), така и на отделен град, манастир или род. Именно те играят съществена роля в обществения живот на православните общности. С тях са свързани многобройни предания за извършени чудеса и специфични ритуали, които са извън рамките на обикновеното богослужебно последование. Нещо повече – те са цел на поклоннически пътувания, до мястото (манастира, църквата и др.), където се съхраняват и всеки, предприел подобно пътуване се обръща към тези икони със собствените си проблеми и надежди. Би могло да се каже, че духовният живот на всеки православен християнин е практически свързан с някоя чудотворна икона, разглеждана като лична застъпница при молитвите за спасение. Така чудотворните икони се оказват едновременно обект на обществено (колективно) и лично (индивидуално) почитане (Бакалова 2006: 40).

Днес чудотворните икони се съхраняват най-вече в главните манастирски храмове. Между тях има стигнали до наши дни древни чудотворни образи, но има и реплики на прочути чудотворни икони от други свети места (най-често от Атон), специално поръчани, за да бъдат пред очите на местното население и да му дават утеха и закрила.

В Зографския манастир се почитат като чудотворни шест икони, три от които на св. Георги Победоносец и три на Св. Богородица. Иконите на св. Георги са: Неръкотворната Фануилска, Аравийската и Молдавската икона. Богородичните са: Св. Богородица Акатистна или Предизвестителка, Св. Богородица Услишителница и Св. Богородица Закланата.

I. Икони на св. Георги

1. Фануилската икона

Фануилската икона на св. Георги, позната също в атонската традиция като „Неръкотворната“, е може би най-известната икона на св. Георги в Света гора, Атон, а също така и една от най-известните и почитани в целия православен свят икони на светеца войн (Енев 1994: 382, 384, 386). Тя е и иконата, дала името на манастира – „Зограф“ (ζωγράφος – ‘художник’ на гръцки), тъй като според преданието тя е автопортрет, нарисован от самия св. Георги.

Иконата е поставена върху специален, богато дърворезбован проскинитарий от 1794 г., намиращ се непосредствено пред югоизточната колона на наоса (Κοιτινῶς 1864).

Съгласно преданието на манастира, което е записал в пътеписите си Василий Григориевич-Барский, посетил Зограф през 1744 г. (Григорович-Барский 1885), трима монаси, братя от гр. Охрид, не могли да стигнат до съгласие на кой светец да посветят манастира, построен от тях. Тогава решават да поставят в храма дъска, подготвена за изписване, и с усърдна молитва и бдения да измолят от Бог да им разкрие волята Си, кому да посветят обителта. През нощта „светлина по-силна от слънцето“ изпълнила с лъчите си католикона. На сутринта с удивление открили, че на дъската неръкотворно се е самоизписал образът на св. Георги Победоносец. Именно поради това неръкотворно самоизобразяване на св. Георги манастирът е наречен Зограф и католиконът е посветен на светеца¹.

Също според преданието иконата първоначално е била в манастира Фаниул, намиращ се в близост до родния град на св. Георги – Лида в Палестина, основен център на поклонение на светеца. Когато сарацини пирати нападат и превземат манастира, тя по чудодееен начин се „отпечатала“ върху дъската, която братята основатели поставили в храма.

Иконата е покрита със сребърен обков, покриващ изцяло изображението на св. Георги, оставяйки открито само лицето (Приложение. Обр. 1).

От ктиторския надпис на обкова разбираме, че е направен през 1837 г. в Санкт Петербург с благословението на Новгородския митрополит и с иждивението на игумена на манастира – архимандрит Анатолий. Сребърното покритие е богато украсено със зелени, червени и розови полускъпоценни камъни, обкичено като с военни ордени и медали дарове, подарени от благодарни за чудодейното им изцеление от светеца поклонници. Характерно в случая е неговото несъответствие с изображението на иконата. Една от най-големите разлики е, че докато в иконата светецът държи копие в дясната ръка (Приложение. Обр. 2), то в обкова го държи с лявата (Приложение. Обр. 1). Освен това, цялостно, като композиция

¹ Според М. Папахрисанту и К. Павликянов името на манастира произлиза от името на неговия основател и първи игумен – монаха иконописец Георгий, който в атонския устав от 972 г., издаден от император Йоан I Цимисхи, се подписва като „Γεώργιος ο ζωγράφος“, Protaton, 7, ред 167 (Παλαχρυσάνθου 1992: σελ. 240–241, σφμ. 276–277; Павликянов 2005: 109).

и схема, сребърното покритие не е съобразено с изображението на иконата. За да се постигне по-голям размер, то е увеличено до 135 x 95 см. Какви са причините майсторът на обкова да не се съобрази с изображението на иконата, можем само да предполагаме. Една от тях би могла да бъде да няма композиционно съвпадение със сребърното покритие на разположената в близост Аравийска икона, намираща се до североизточната колона на наоса.

Върху иконата св. Георги е изобразен анфас, до поясно, във воински доспехи и снаряжение (Приложение. Обр. 2). Червеното наметало покрива част от дясното му рамо и преминавайки зад тила, завива встрани от лявото, оставяйки го открито, като на височината на гърдите се завръзва във възел. След това се спуска над лявата ръка, която държи меч с богатоорнаментирана в асист ръкохватка, завършваща с елипсовиден накрайник – σφάιρωμα. Ризницата е съставена от хоризонтално разположени плочки, изписани в техниката асист, при която златото се залепя върху цветен фон, в случая охров. По средата на фигурата ризницата е разделена от тъмносин нагръдник, украсен с мотиви, характерни за някои палеологовски икони на светци воини. Такива например са симетрично разположените медальони, единият от които с до поясно изображение на ангел. Паралел е иконата на св. Георги от манастира „Свети Павел“ на Атон (Βασιλάκη, Ταβλάκης, Τσιγαρίδας 1999) (Приложение. Обр. 3).

Най-големите художествени достойнства на иконата са главата и лицето, което е изключително въздействащо. Свети Георги е млад, голоблад, с къдрава на букли коса, върху която носи венец, украсен със скъпоценни камъни и перли. Колоритът е съдържан и изискан. Лицето е издължено, с красив овал, моделирано обемно, детайлно, с преливащи маслинозелени и охрови тонове, с подчертана червенина на бузите. Белите бликове около очите са фини, очите и клепачите са подчертани с контур и детайлно разработени. Носът е издължен, като на лявата ноздра има белег, който преданието свързва с едно от чудесата на иконата.

Едеският (Воденският) митрополит, невярвайки в неръководността на иконата, се опитал да докосне лицето на светеца, но показалецът му залепнал за иконата. Трябвало да отрежат фалангата на пръста, за да се освободи ръката на неверника (Григорович-Барский 1885). През 1900 г. известният руски византолог Никодим Павлович Кондаков пръв оценил художествените достойнства на иконата. Според него, подобни икони няма даже в наследството на християнската древност. Изследователят смята, че „Палестинската“² икона е надживописвана в по-късно време, но въпреки това в нея, както и в Аравийската, могат да се видят белезите на сложно художествено развитие. Те представляват важно звено от веригата факти, разкриващи еволюцията на иконописния стил от XII–XIII век (Кондаков 1902: 178–189). Освен това Кондаков съпоставя по значение двете икони с Иверската „Света Богородица Портаятиса“ (Вратарница). Според стила живописиста ѝ може без съмнение да се отнесе към най-блестящите образци на Палеологовия ренесанс. По-конкретно, експресивният виртуозен маниер на живописване на лицето би го поставило в периода от втората половина на XIII до първата четвърт на XIV век. Паралели от ареала са някои икони от този период: „Св. Георги“ (Приложение. Обр. 5) и „Св. Димитър“ (Приложение. Обр. 4) от Ватопед, от около 1300 г. (Τσιγαρίδας 2006), една друга икона на св. Георги от манастира Великата лавра на Атон, стенописното изображение на светеца в Протатона в Карея. Разглежданото изображение има особено стилово сходство с лика на св. Георги на иконата от гр. Струга в Р. Македония от 1266/7 г. (Βοκοτόπουλος 1995: 84, εικ. 64) (Приложение. Обр. 6).

В горната си част Фануилската икона носи надпис на среднобългарски език, който подкрепя една възможна датировка на живописиста от началото на XIV век: **СЪНГЕ ѠРГІЄ**. В средата, разделен на две от фигурата на светеца, се чете надписът: **ЗУГРЯФСКИ**. Във втория надпис прави впечатление, че разделеният надпис е изписан в кръг, гравирани върху полираното злато на фона, в така наречения „синайски“ ефект, при който светлината попада под различен ъгъл, с цел да се открие кръгът или ореолът, без да се очертава допълнително с цвят (Μανάφης 1990). Синайският ефект също подкрепя датировката, тъй като освен в икони от манастира Синай, се среща и в някои икони от началото на XIV век в манастира Ватопед на Атон.

Иконата е преизписана почти изцяло и, съдейки по стила на орнаментиката, използвана в някои части на ризницата, това вероятно е станало през XIX век. От първоначалната живопис са останали ненадрисувани само лицето и ръцете, както и някои елементи от ризницата. Като цяло иконописецът,

² Под т.нар. „Палестинска“ икона се има предвид Фануилската икона на св. Георги.

преизписал изображението, според възможностите си, се е стремил да се придържа към първообраза на иконата. Като го преписва, той не успява, обаче, да се „отърси“ от влиянието на епохата. Едва след евентуално бъдещо разслояване или отстраняване на надживописванията можем да съдим за първоначалната живопис.

Съществуват по-късни реплики на иконата в различни варианти, от които могат да се отбележат един диптих от XIX век и две литографии: едната от 1802 г., а другата от 1836 г., на която в центъра е изобразен манастирът Зограф, над който е изписан св. Георги от Фануилската икона. Вдясно и вляво от фигурата на светеца са 24 медальона със сцени от житието на св. Георги. Трябва да се спомене също и една икона на Венеамин Кондракис от 1879 г., намираща се в трапезарията на манастира. Освен 15-те житийни сцени, които обрамчват централния образ, особено интересно е изображението на манастира Зограф, пред който се извършва литийно шествие с иконата на св. Георги.

2. Аравийската икона (135 x 85 cm)

Втората чудотворна икона на св. Георги е Аравийската (Приложение. Обр. 7). Тя е двустранна, като от другата страна е рядко срещаното изображение „Св. архангел Михаил на кон“ (Приложение. Обр. 11). Поставена е на проскинитарий до североизточната икона пред иконостаса на католикона. Нарича се „Аравийска“, защото според преданието произхожда от Арабия, откъдето идва, носена от морето и е намерена на брега на Ватопедския манастир. При новината за идването на иконата по море се събират много монаси от всички атонски обители, за да ѝ се поклонят, но не стигат до съгласие на кой манастир да принадлежи иконата. Тогава решават да я качат на едно муле, за да я отнесе там, където би желал св. Георги. Мулето се спира на хълма северозападно от манастира Зограф – там, където впоследствие са построени църква и килия, посветени на св. Георги в чест на събитието. Аравийската е и литийната икона на Зографския манастир. Два пъти в годината – на храмовите празници на манастира: 6 май (Георгьовден) и 16 ноември, когато се чества пренасянето на мощите на св. Георги в гр. Лида – се извършва литийно шествие от католикона до хълма, където е спряло мулето с иконата.

Аравийската икона също, както и Фануилската, е поставена в обков, който съгласно ктиторския надпис е изработен през 1822 г. в Санкт Петербург и също закрива цялата икона, освен главата на светеца. На обкова има два надписа на славянски език, единият от които разказва чудото с пренасянето на иконата до манастира, а другият с имената на зографските отци Викентий и Анатолий.

Съвременното състояние на иконата е резултат от множество надживописвания, които са в процес на отстраняване. Това особено затруднява по-конкретната датировка на живописата. Св. Георги е представен до поясно, като военен светец. Лицето е преизписано, отличава се с по-схематична и изсушена, плоскостна трактовка на изграждане. Светецът е нарисуван голоброд, с къдрава кестенява коса, облечен в броня на византийски конник катафракт – в ризница (θώραξφολιδώτης) с хоризонтално разположени правоъгълни ламели/пластини (κλιβανάριοι), които служат за защита на торса от стрелба с лък; те завършват с точка, в случая червена, с лека проекция, която припокрива следващата плочка³ (Grotowski 2007; Grotowski 2010; Babuin 2009). Изписани са със златни щрихи в техниката асист. Близки паралели с ризницата на св. Георги от Аравийската икона има в редица паметници на Пелеологовия период. Примери са някои стенописни изображения на светци войни, като изображението на св. Георги от олтарната преграда на църквата в Старо Нагоричане (1316–1317 г.) (Приложение. Обр. 9), стенопис на същия светец от манастира Грачаница в Косово (Приложение. Обр. 8) (1321 г.), ризницата на св. Никита (Приложение. Обр. 10) от едноименния храм в Чучер (1323–1324 г.) в Македония и др. В Аравийската икона светецът носи тъмносин/черен хитон с ръкави, червено наметало (μανδύα), което се надипля по средата и се връзва на възел на лявото рамо. В дясната си ръка държи копие, диагонално разположено. Лявата половина на фигурата е скрита от голям щит. Под него се подават пръстите на лявата ръка на светеца, с която държи ножница с черен меч. Към първоначалната живопис би могла да се отнесе със сигурност дясната ръка, държаща копие, тъй като до реставрацията тя е била покрита с обков и така е останала ненадживописвана. Лявата ръка, държаща меч, контрастираща с по-малкия си размер, е в явно стилово несходство с дясната, по всяка вероятност е преписана. Тя се подава зад голям щит, чиято периферия (στάθωρα) е в охра, декорирана с орнамент, докато останалата

³ Персийска заемка под влияние на тежковъоръжената конница на Сасанидите, която влязла в употреба във византийската армия чрез наемните номадски войски.

част на щита е черна, изцяло със златни щрихи, в техниката асист. Фонът е многократно надживописван. При частично премахване на преписите е разкрита долната част на фона около фигурата на светеца. Този участък достига средата на иконата и е свидетелство, че на даден етап фонът е бил охров, с изписан върху него повтарящ се в редици растителен мотив. Над тази зона има частично разкрит надпис: вляво – Γεώργιος, а вдясно – част от неразчетен все още надпис, започващ с ΔΙΟ... и едно предполагаемо Π. Едно тълкуване на надписа би могло да бъде епитетът ΔΙΟΣΟΡΙΤΗΣ, но предполагаемото присъствие на Π, според реставратора, може да ни насочи в друго тълкуване – ΔΙΟΣΠΟΛΙΤΗΣ, произлизащо от древното име на родния град на св. Георги – Лида, ΔΙΟΣΠΟΛΙΣ. Вероятно понататъшното отстраняване на надживописванията ще даде окончателен отговор относно надписа.

От другата страна на иконата е изобразен св. архангел Михаил на кон (Garidis 1972: 23–59). Представен е във военни доспехи, като конник с леко изправена фигура, движещ се надясно (Приложение. Обр. 11). Фигурата му е непропорционална, със скъсени пропорции и несъразмерно голяма спрямо тялото глава. Облечен е в богата ризница от пластини, изписани в техниката асист. В свитата си дясна ръка държи жезъл, докато с лявата дърпа юздите на коня. Носи тъмносин хитон и тъмночервено, развято на дипли наметало, украсено със златни орнаменти в последователни редове. Кафявите крила, които обграждат симетрично от двете страни фигурата на архангела, са с изписани в златен асист краища на перата. Отвътре перата са червени с бели бликове.

Възбелият петнист кон е изобразен в галоп, с вдигнати предни крака, с много богата и сложна червена сбруя. Особено красиви са юздите със златни апликации, златните стремена, изписаните в злато детайлни орнаменти на седлото, оглавникът на коня с ремъците и мундшука му (Babuin 2007: 119–152).

С особен психологизъм се откроява главата на коня, на чието „лице“ са придадени почти човешка индивидуалност и одухотвореност, подсилени от израза на нарисуваните като човешки очи. Стилизираната грива се вее на дипли. Задницата и бедрата му са опасани от ремък επιγλόντιο/πισανέλα. Под фигурата на коня е изобразена в червена охра крепостна стена с врата и зъбери. Това показва, че най-вероятно изобразяването на св. архангел Михаил като конник, в случая е част от сцената „Превземането на Йерихон“ (Καλοκύρης 1957).

Тъй като най-долната част на иконата е изрязана⁴, може само да се предполага дали в изображението са присъствали и фигурите на Иисус Навин и останалите персонажи, характерни за иконографията на тази сцена. Превземането на Йерихон е сюжет особено разпространен в църквите на остров Крит от периода XIV–XV век. Фонът и ореолът на архангела са сребърни⁵ (Καλοκύρης 1957).

Стилът на иконата поставя редица въпроси. Така например трактовката на телесните части – ръце и глава, показва много близки сходства с подхода в пластичното изграждане на икони от Верия и Костур, които се отнасят към края на XIV и началото XV век. Не така стоят нещата по отношение на детайлите на конската сбруя, които са свидетелство за по-късен, с явни западни, итало-критски влияния произход, който би могъл да се отнесе към периода от средата на XV до началото на XVI век. Това стилово несъответствие би могло да се дължи и на надживописване. Може да бъде изказана хипотезата за датирането на това изображение, че иконата е създадена не по-рано от началото на XV и най-късно до средата XV век. Паралели с паметници от Палеологовия период са стенопис на св. арх. Михаил на кон (Приложение. Обр. 12) от нишата над вратата от нартекса към наоса в Лесновския манастир (1349 г.) и в аркосолия над входната врата на скалния храм в Радожда, Стружко (Приложение. Обр. 13), от края на XIV – началото на XV век (Габелић 1977: 55–58). Подобни изображения, където този сюжет присъства, се откриват и в паметниците на остров Крит, които ще бъдат предмет на отделен текст, посветен на конното изображение на св. архангел Михаил.

3. Молдавската икона (89,5 x 61 cm)

Молдавската е третата чудотворна икона. Също като останалите е поставена в проскинитарий от 1820 г., но до северозападната колона. Както останалите две икони, и върху тази е монтиран сребърен обков от 1838 г. и също само ликът е открит. Както при Фануилската, така и при Аравийската икона и

⁴ Изглежда първоначално иконата е била с по-голям размер, което се отнася и за двете изображения/лица.

⁵ Наличието на сребърни покрития в разкритите слоеве (реставраторските сондажи) върху фона от другата страна на иконата може да се свърже с късна поправка на фона на изображението на св. арх. Михаил, които е възможно да са едновременни за двете страни.

обковът не повтаря композиционно иконното изображение. И тук имаме несъответствие в ръцете, които държат копието.

Иконата се нарича „Молдавска“, тъй като е дарение от влашкия воевода Стефан Велики (1456–1504 г.), който е един от най-големите ктитори, възстановители на Зографския манастир.

Съгласно манастирското предание, молейки се на Бог за победа по време на една битка с османските турци, на Стефан му се явява св. Георги, който обещава на воеводата да победи турците и му поръчал да пренесе иконата му в Зографския манастир, който, Стефан се задължавал да възстанови и обнови (Μαντζαρίδης, Τσιγαρίδας 2013).

Иконата, също като останалите, е многократно изписвана и от първоначалната ѝ живопис не е видно почти нищо. Като композиционно решение наподобява Фануилската икона, но с някои съществени разлики. Св. Георги е представен допоясно, облечен в ризница, държи, но не диагонално, в дясната ръка копие (Приложение. Обр. 14, 15). Подобно на Аравийската икона почти цялата лява половина на фигурата е закрыта от голям извит щит. Под него се подава лявата ръка, с която държи меч. Цялата фигура, включително и главата, са резултат от надживописване, едновременно вероятно с обкова – началото на XIX век. Охровият фон носи надпис в червено Ο άγιος Γεώργιος ο Θαυματουργός – Свети Георги Чудотворец. В горния десен ъгъл на иконата Божията десница благославя светеца. Към дъската на иконата е прикрепена допълнителна рамка със златен и червен кант.

II. Богородични икони

1. Света Богородица Предвъзвестителка или Акатистна (37,3 x 30 cm)

Иконата на Света Богородица се намира на иконостаса в църквата Успение Богородично в двора на Зографския манастир.

Съгласно преданието иконата се намирала в зографската келия Херово, когато предупреждава монаха, който в това време четял Акатиста пред иконата, за идващата опасност. Заръчала му час по-скоро да иде и предупреди зографските братя, че към манастира приближават врагове латинци. Те били униати, изпратени от византийския император Михаил VIII Палеолог да наложат на зографци сключената през 1274 г. с папата Лионска уния. Глас от иконата наредил. „Който е слаб по дух, да се скрие и да изчака да премине изкушението, а желаещите мъченически венец да останат в манастира“. Монахът пристигнал бързо в манастира и заварил същата икона там. На 10 октомври 1275 г. в запалената от латинците манастирска кула загиват мъченически 22 монаси и 4 светски лица (Божилов 1996: 175–189). Иконата обаче носи характерни черти на поствизантийското изкуство.

Иконата е с обков, който не закрива само лицата и ръцете (Приложение. Обр. 16, 16-а). Св. Богородица е от типа „Одигитрия“, около чиято глава в медальони е изписан надписът Μ(ΗΤΗ)Ρ Θ(ΕΟ)Υ, докато по-долу вдясно е надписът „Предвозвестителница“. С дясната си ръка сочи към Младенеца, Когото държи в лявата. Христос е представен анафас, държащ отворено Евангелие в лявата си ръка, докато с дясната благославя. Според надписа на славянски обковът е от 1846 г. и е изработен е в Санкт Петербург.

Живописиста на откритите части на иконата може да се отнесе към XVI век (Μαντζαρίδης 2013: 190–193; Божков, Василиев 1981: 210; Regel, Kurtz, Korablev 1907: 141).

2. Света Богородица Услишителница (102 x 74 cm)

Иконата всъщност е стенопис, който според преданието при разрушаването на стария съборен храм е запазен и пренесен в новия след неговото построяване през 1818 г. Намира се в лявата част на олтара, поставена в конха до диаконикона.

Съгласно преданието иконата се свързва с житието на преподобния св. Козма Зографски, който се е подвизавал в края на XIII в. – началото на XIV век. Св. Козма, който клисарувал в църквата, се помолил пред иконата на Св. Богородица да го насочи по пътя на спасението. Тя му разкрила, че трябва да напусне манастира и да се подвизава сам.

Света Богородица е изобразена допоясно, анафас, държаща пред гърдите си Христос, благославящ с дясната си ръка (Приложение. Обр. 17). Иконата е покрита с позлатен сребърен обков от 1896 г., като открити са само ликовете и ръцете. С особено богата емайлова, растителна, орнаментална украса са ореолите. Живописиста има сходства с една икона на Света Богородица Гликофилуса от Църковно-

археологическия музей в София от XIX век (Μαντζαρίδης, Τσιγαρίδας: 2013, 190–193; Божков, Василиев 1981: 210; Regel, Kurtz, Korablev 1907: 141).

3. Света Богородица Заклана (76,5 x 58,5 cm)

Намира се на северната стена в църквата „Св. св. Кирил и Методий“, където е и иконната сбирка на Зографския манастир. Историята, свързана с тази икона, е написана в долната ѝ част.

Името си иконата дължи на следната случка. Преди се е намирала в проскинитарий до северната врата на нартекса на католикона. В периода от 1821–1830 г. на Света гора има засилено присъствие на османски гарнизони, с цел уталожване на смутовете, причинени от Гръцкото освободително въстание. Един турски войник в изблик на ярост посича лицето на Света Богородица, но застигнат от възмездието той полудява и впоследствие се самоубива (Божков, Василиев 1981: 210).

Изображението е допоясно, от типа „Одигитрия“ (Приложение. Обр. 18). Света Богородица, леко обърната надясно, държи в лявата Си ръка Христос, докато с дясната докосва десния Му крак. Облечена е в тъмновиолетов хитон и червен мафорий. Младенецът е в син хитон и охров химатий, украсен със сини цветя. С дясната ръка благославя, докато с лявата държи затворен свитък. С червени букви от двете страни на главата на Света Богородица е изписан надписът Μ(ΗΤΗ)Ρ Θ(ΕΟ)Υ, встрани от главата на Младенеца Ι(ΗΣΟΥ)Σ Χ(ΡΙΣΤΟ)Σ, а в ореола Му Ο/Ω/Ν. Фонът на иконата е златен, докато рамката е с многоцветен, растителен орнамент върху лазурно синьо (Μαντζαρίδης, Τσιγαρίδας 2013: 212–213).

И днес чудотворните икони на Зографския манастир продължават да бдят над светата обител и да привличат многобройни поклонници, които, прекланяйки се пред тях, търсят помощ и закрила от „освободителя на пленници, на бедните защитника, на немощните лекаря“⁶, победоносния великомъченик Георги и покровителката на атонската Света гора – Света Богородица, чуваща и откликваща на всички молитви.

По своята обществена значимост и социални функции почитането на чудотворните икони може да бъде съпоставено единствено с култа към реликвите, който е значително по-популярен в западно-европейската традиция (Бакалова 2006). Във Византия, Русия и България, а в западноевропейските страни и в Италия, на иконите често са приписвани същите чудотворни действия, които са характерни за мощите на светците и за други свещени реликви. Ако за Ранното средновековие в православния свят пътят е от реликвите към изображенията, т.е. към иконите (Grabar 1972), то през Късното средновековие или в поствизантийския период, а и в наши дни се оказва, че реликвите и светите образи изпълняват много сродни функции и се радват на еднаква почит (Brubaker 1995: 12).

ЛИТЕРАТУРА

Бакалова 2006: Бакалова, Е. В търсене на чудото: поклонничеството при чудотворни икони. Исторически аспекти и съвременни практики. // *Любен Прашков. Реставратор и изкуствовед*. София, 2006, с. 40–55. [**Bakalova 2006:** Bakalova, E. V tarsene na chudoto: poklonnichestvoto pri chudotvorni ikoni. Istoricheski aspekti i savremenni praktiki. // *Lyuben Prashkov. Restavrtor i izkustvoved*. Sofia, 2006, s. 40–55.]

Божилков 1996: Божилков, И. Мъчение на зографските монаси: Легенди и факти. // *Светогорска обител Зограф*. Т. 2. София, 1996. [**Bozhilov 1996:** Bozhilov, I. Machenie na zografskite monasi: Legendi i fakti. // *Svetogorska obitel Zograf*. T. 2. Sofia, 1996.]

Божков, Василиев 1981: Божков, А., А. Василиев. *Художественото наследство на манастира Зограф*. София, 1981. [**Bozhkov, Vasiliev 1981:** Bozhkov, A., A. Vasiliev. *Hudozhestvenoto nasledstvo na manastira Zograf*. Sofia, 1981.]

Габелић 1977: Габелић, С. Црвени коњанички лик арханђела Михаила у Лесново. // *Зограф*, бр. 8, Београд, 1977. [**Gabeliћ 1977:** Gabeliћ, S. Tsrveni koњanichki lik arhanђela Mihaila u Lesново. // *Zograf*, br. 8, Beograd, 1977.]

Григорович-Барский 1885: Григорович-Барский, В. Г. *Странствования по святым местам Востока* (с 1723 по 1747 г.). Изданы Православным Палестинским Обществом по подлинной рукописи под редакциею Николая Барсукова. Часть I. Санкт-Петербург. Типография В. Киршбаума, 1885. [**Grigorovich-Barskiy 1885:** Grigorovich-Barskiy, V. G. *Stranstvovaniya po svyatym mestam Vostoka* (s 1723 po 1747 g.). Izdany Pravoslavnym Palestinskim Obshchestvom po podlinnoy rukopisi pod redaktsiyeyu Nikolaya Barsukova. Chast' I. Sankt-Peterburg. Tipografiya V. Kirshbauma, 1885.]

⁶ Тропар на св. Георги, глас 4.

- Енев 1994:** Енев, М. *Атон – Манастирът Зограф*. София, 1994. [**Enev 1994:** Enev, M. *Aton – Manastirat Zograf*. Sofia, 1994.]
- Кондаков 1902:** Кондаков, Н. П. *Памятники христианского искусства на Афоне*. Санкт-Петербург, 1902. [**Kondakov 1902:** Kondakov, N. P. *Pamyatniki khristianskogo iskusstva na Afone*. Sankt-Peterburg, 1902.]
- Павликиянов 2005:** Павликиянов, К. *История на българския светогорски манастир Зограф от 980 до 1804 г.: Свидетелствата на 27 неизвестни документа*. София, 2005. [**Pavlikyanov 2005:** Pavlikyanov, K. *Istoria na balgarskia svetogorski manastir Zograf ot 980 do 1804 g.: Svidetelstvata na 27 neizvestni dokumenta*. Sofia, 2005.]
- Babuin 2007:** Babuin, A. *Ο ίππος και η εξάρτησή του κατά την ύστερη βυζαντινή εποχή*. – Βυζαντινά, 2007.
- Babuin 2009:** Babuin, A. *Τα επιθετικά όπλα των Βυζαντινών κατά την ύστερη περίοδο (1204–1453)*, τ. 1–2 (διδακτορική διατριβή), Ιωάννινα, 2009.
- Brubaker 1995:** Brubaker, L. The sacred image. // *The Sacred Image East and West*. Edited by R. Ousterhout and L. Brubaker. Illinois Byzantine Studies 4. Urbana, Ill.: University of Illinois Press, 1995, p. 1–24.
- Garidis 1972:** Garidis, M. L'ange à cheval dans l'art byzantine. // *Byzantion*, 1972, Vol. 42, 23–59.
- Grabar 1972:** Grabar, A. *Martyrium. Recherches sur le culte des reliques et l'art chrétien antique*. London, 1972.
- Grotowski 2007:** Grotowski, P. “Military attire of warrior saints – A case of Spekion”, *Folia Historiae Artium*, 2007.
- Grotowski 2010:** Grotowski, P. *Arms and armour of the warrior saints. Tradition and innovation in Byzantine iconography (843–1261)*. Leiden, 2010.
- Regel, Kurtz, Korablev 1907:** Regel, W., E. Kurtz, B. Korablev. *Actes de Zographou*. St. Petersburg, 1907.
- Βασιλάκη, Ταβλάκης, Τσιγαρίδας 1999:** Μ. Βασιλάκη, Γ. Ταβλάκης, Ε. Τσιγαρίδας, *Εικόνες Ιεράς Μονής Αγίου Παύλου*. Άγιος Όρος, 1999.
- Βοκοτόπουλος 1995:** Βοκοτόπουλος, Π. *Ελληνική Τέχνη. Βυζαντινές εικόνες*. Αθήνα, 1995.
- Καλοκύρης 1957:** Κ. Δ. Καλοκύρης, *Αι βυζαντιναι τοιχογραφιαι της Κρήτης*. Αθήνα, 1957.
- Κομνηνός 1864:** Κομνηνός, Ι. *Προσκυνητάριον του Αγίου Όρους του Άθωνος*. Βενετία, 1864 (ανατύπωση Καρυές Αγίου Όρους, 1984).
- Μανάφης 1990:** Μανάφης, Κ. *Σινά. Οι θησαυροί της μονής*. Αθήνα, 1990.
- Μαντζαρίδης, Τσιγαρίδας 2013:** Μαντζαρίδης, Γ., Ε. Τσιγαρίδας, *Οι Θαυματουργές Εικόνες της Παναγίας*. Άγιος Όρος, 2013.
- Παπαχρυσάνθου 1992:** Παπαχρυσάνθου, Δ. *Ο αθωνικός μοναχισμός. Αρχές και οργάνωση*. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1992.
- Τσιγαρίδας 2006:** Τσιγαρίδας, Ε. *Βυζαντινές Εικόνες και Επενδύσεις (Ι. Μ. Μ. Βατοπαιδίου)*. Άγιος Όρος, 2006.